

УДК 371.41:81'246.2

Іванна ЧЕЙПЕШ,

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
(Україна, Ужгород) ivanna.97@mail.ru

АДАПТАЦІЯ РІДНОЇ Й ІНОЗЕМНОЇ МОВ У МІЖКУЛЬТУРНІЙ КОМУНІКАЦІЇ: СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Міжкультурна комунікація розглядається з позиції соціалізації, що відбувається в три етапи: адаптація, індивідуалізація, інтеграція. Зокрема, визначені соціолінгвістичні й психологічні механізми адаптації рідної й іноземної мов у міжкультурній комунікації. На основі аналізу структури міжкультурної комунікації виокремлені особливості адаптації, пов'язані з різним сприйняттям однакових об'єктів, ситуацій, подій навколишнього світу в рідній та іноземній мовах і досягненням взаєморозуміння.

Ключові слова: рідна мова, іноземна мова, міжкультурна комунікація, іншомовний соціум, адаптація мов.

Лит. 8.

Ivanna CHEYPESH,

Ph.D., associate professor at the foreign languages department
of the Uzhhorod National University
(Ukraine, Uzhhorod) ivanna.97@mail.ru

ADAPTATION OF NATIVE AND FOREIGN LANGUAGES IN INTERCULTURAL COMMUNICATION: SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL ASPECTS

Intercultural communication is considered from the standpoint of socialization that takes place in three phases: adaptation, personalization and integration. In particular, there are defined the sociolinguistic and psychological mechanisms of adaptation of native and foreign languages in intercultural communication. By analyzing the structure of intercultural communication there are singled out adaptation features associated with a different perception of the same objects, situations, events of the world in native and foreign languages and achievement of understanding.

Key words: native language, foreign language, intercultural communication, foreign language society, adaptation of languages.

Ref. 8.

Іванна ЧЕЙПЕШ,

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов
Ужгородського національного університету
(Україна, Ужгород) ivanna.97@mail.ru

АДАПТАЦІЯ РОДНОГО И ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКОВ В МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ: СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Межкультурная коммуникация рассматривается с позиции социализации, для которой характерны три этапа: адаптация, индивидуализация, интеграция. Раскрыта роль родного

Чепеш І. Адаптація рідної й іноземної мов...

языка как социального фона для изучения иностранного языка, выделены социолингвистические и психологические механизмы адаптации родного и иностранного языков в межкультурной коммуникации. На основании анализа структуры процесса межкультурной коммуникации определены особенности адаптации, связанные с разным восприятием одинаковых объектов, ситуаций, событий окружающей мира в родном и иностранном языках и достижением взаимопонимания.

Ключевые слова: родной язык, иностранный язык, межкультурная коммуникация, иноязычный социум, адаптация языков.

Лит. 8.

Постановка проблеми. Найпримітнішою ознакою ХХІ ст. філософи вважають комунікативний поворот, спричинений соціальною мобільністю й динамізмом міжлюдських стосунків «від позиції єдиного самодостатнього (або монологічного) суб'єкта до діалогічного, прийняття принципів діалогу, інтерсуб'єктності як основних засад людського буття і людської діяльності» [5, 311]. Однією з визначальних характеристик самодостатньої особистості за таких умов постає здатність до міжкультурної комунікації. Іноземна мова – основний засіб міжкультурної комунікації, але недостатній, оскільки, потрапляючи в чуже мовно-культурне середовище, людина практично потрапляє в інший, незнайомий світ цінностей і законів спілкування. Незнання або неадекватне відтворення норм мовленнєвої та немовленнєвої поведінки створює труднощі в спілкуванні представників різних лінгвокультурних спільнот і може спричинити різноманітні девіації.

На нашу думку, міжкультурна комунікація – структуроване поняття, яке синхронізує лінгвістичний, психологічний, культурологічний, власне комунікативний, соціологічний та інші аспекти, в реалізації яких наявний феномен адаптації, що потребує всебічного аналізу, в тому числі й соціально-психологічного.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідники підкреслюють, що навчання іноземної мови повинно бути процесом зіставлення мов, для якого насамперед характерним є опертя на рідну культуру, тобто цей процес можна представити у вигляді діалогу між двома способами життя і мислення [7].

Ряд вчених називає опанування іноземною мовою і відповідною культурою адаптаційно-адаптувальним процесом (Ю. Лотман, О. Садохін, С. Тер-Мінасова). Соціально-психологічна адаптація до іншомовної культури відбувається поступово: від найнижчого рівня, на якому існування культурних відмінностей не усвідомлюється учасниками комунікації, до найвищого, коли відбувається формування нового типу особистості, яка свідомо здійснює інтеграцію й відбір елементів різних культур, керуючись принципом доцільності.

У цьому зв'язку сучасний дослідник Р. Кісь, спираючись на міркування індійського письменника Б. Додьє, стверджує: «Коли дві мови вступають в контакт і наче входять у суперництво в одному індивіді, то це означає, що в контакт і в конфлікт вступають два бачення світу» [2, 104]. Вчений застерігає, що перехід від однієї мови до іншої може спричинити глибокі стресові зміни в мисленні, оскільки кожна мова є носієм самостійної системи мислення.

Концептуальним щодо означеної теми вважаємо твердження Є.Шубіна про два підходи до вивчення іноземної мови:

а) як сукупності явищ і фактів, що відбувається приблизно так, як вивчають історичні події чи хімічні властивості. Таким вивченням займаються ті, хто студіює лінгвістику;

б) з метою участі в іншомовній комунікації. У цьому випадку оволодівають технікою комунікації, або технікою обміну інформацією для практичних потреб [6, 7].

У нашому дослідженні беремо до уваги другий підхід і зауважимо: в процесі опанування іноземною мовою як технікою комунікації синхронно відбувається ще один процес – акультурації, тобто засвоєння цінностей нової культури, що супроводжується не безпосереднім їх сприйманням, а через аналіз, співставлення, оцінювання, прийняття чи заперечення.

Сказане нами дозволяє розглядати міжкультурну комунікацію як засіб соціалізації. Оскільки соціалізація – це долучення людини до культури через адаптацію, індивідуалізацію, інтеграцію, зосередимо увагу на особливостях адаптації в міжкультурній комунікації.

Мета публікації полягає у визначенні соціально-психологічних аспектів адаптації рідної й іноземної мов на основі аналізу структурних компонентів процесу міжкультурної комунікації.

Виклад основного матеріалу. Міжкультурна комунікація складає предмет дослідження цілої низки наукових галузей: психолінгвістики, соціолінгвістики, лінгводидактики, міжкультурної дидактики та ін. Незважаючи на це, мало вивченими, на нашу думку, залишаються ті аспекти проблеми, які розкривають суть міжкультурної комунікації як нового засобу соціалізації, зокрема питання адаптації, індивідуалізації, інтеграції мов і культур в зазначеному контексті, особистісні й етно-національні аспекти акультурації в процесі опанування іноземною мовою.

Цікавою з точки зору дослідження адаптації рідної й іноземної мов видається теорія Г. Робінсон, яка вважає, що результатом засвоєння іншомовної культури на основі рідної стає синтез продуктивного, когнітивного, перцептивного та емоційного компонентів. Таке своєрідне інтегративне утворення в названій теорії позначене специфічним терміном – «пурпуровий колір». Він виникає при усвідомленні тими, хто вивчає іноземну мову, власного бачення світу через «блакитну лінзу» і розуміння того, що носій іншої мови сприймає цей самий світ через іншу лінзу – «червону» [8].

Метафоричне пояснення зіткнення двох різних культур дуже вдале, оскільки розуміння того, як сприймають світ інші, можливе тільки за умови синтезу сприймання (за Г. Робінсон, пурпуровий колір – результат змішування блакитного й червоного), а в нашому випадку – адаптація рідної й іноземної мов. На нашу думку, воно доводить наявність в міжкультурній комунікації, окрім лінгвістичного, не менш важливих інших чинників, зокрема психологічних, світоглядних, соціальних, ментальних, розвивальних, і стверджує думку про те, що адаптація в досліджуваному процесі є обов'язковим атрибутом.

Теорію засвоєння іноземної мови як засобу міжкультурної комунікації обґрунтував російський психолог О. Леонтьєв. На неї спираємося при визначенні соціально-психологічних аспектів адаптації рідної й іноземної мов. Зокрема, аналізуємо структуру комунікації, розроблену вченим, у якій за одиницю спілкування взято комунікативний акт, що розгортається в такій послідовності: мотивування; орієнтування (наприклад, у зовнішній ситуації спілкування, в його цілях, в особистості співрозмовника і т.д.); планування (того, що буде сказано); реалізація (того, що відбувалося на попередніх трьох етапах), тобто говоріння; контроль ефективності спілкування (встановлення зворотного зв'язку) [4].

Характеризуючи мотивувальний етап, вчений стверджує, що джерелом спілкування як мовленнєвої діяльності завше виступає комунікативно-пізнавальна потреба, яка проявляється «у намаганні до пізнання та оцінки інших людей, а через них і з їх допомогою – до самопізнання й самооцінки» [4, 134]. Проектуючи зазначену тезу на процес іншомовної комунікації, можна стверджувати, що в ній проявляється потреба в пізнанні

Чепеш І. Адаптація рідної й іноземної мов...

співрозмовника як представника іншої культури, іншого соціуму, а через нього – усвідомлення власної культурної ідентичності. Якщо суб'єкт комунікації не готовий до реалізації пізнавальної потреби в такий спосіб, він наражається на так званий «культурний шок», який здатний перетворитися на психологічний бар'єр комунікації й неприйняття чужої культури.

Вдале тлумачення комунікативно-пізнавальних потреб в іншомовній комунікації знаходимо в працях І. Зимньої. Беручи до уваги характеристику конкретного студента, що вивчає іноземну мову, дослідниця акцентує увагу на тому, що для суб'єктів іншомовного спілкування характерними є відмінності, які стосуються культури мовленнєвої поведінки (мовленнєвого етикету), культури мислення (процесу формування і розв'язання мисленнєвих задач), культури мови і мовлення (упорядкованої системи фонетичних, лексичних і граматичних засобів вираження думки), культури мовлення (способів формування і формулювання думки), культури соматичної комунікації [1]. О. Леонт'єв стверджує, що в спілкуванні рідною мовою комунікативно-пізнавальна потреба зазвичай має «біологічне /тваринне/ походження і тільки стаючи «людською» набуває соціальних рис і слугує свого роду з'єднувальною ланкою між особистістю і її соціальними взаємостосунками, які виникають через дію тих чи інших некоммуникативних потреб і мотивів» [3, 163]. Натомість у міжкультурній комунікації пізнавальна потреба завжди соціальна.

Наступний етап передбачає орієнтування в умовах здійснення комунікативної діяльності, вибір стратегії й тактики досягнення мети спілкування. На цьому етапі, як зазначає О. Леонт'єв, суб'єкт має «образ результату», але ще не має «плану дій» [4, 136]. У міжкультурній комунікації орієнтаційні дії зазвичай мають певну специфіку, оскільки спираються на систему образів аналогічних чи схожих ситуацій, які вже існують у свідомості учасників комунікації. У тих, хто вивчає іноземну мову, образ ситуації може виникати або в результаті тренування, що відбувається в навчальному процесі з вивчення іноземної мови, або, за термінологією О. Леонт'єва, «як результат співвіднесення минулого досвіду, коли ми, оцінюючи ситуацію, здійснюємо неусвідомлений вибір адекватного способу мовленнєвої поведінки, спираючись на власний досвід спілкування в минулому» [3, 149]. Хочемо підкреслити, що в навчальному процесі тренувальні завдання і вправи мають зазвичай шаблонний характер і неспроможні охопити всі без винятку аспекти спілкування в невимушених умовах. Саме тому минулий досвід спілкування в поокремих випадках може зіграти «ведмежу послугу», якщо форми поведінки і способи реагування в рідній та іншомовній культурах дуже різняться (наприклад, відмінності в невербальному ствердженні чи запереченні (кивок головою) в українській і болгарській мовах). В процесі міжкультурної комунікації й накопичення нового досвіду поступово виробляється вторинний образ ситуації як результат комунікативного пошуку, інсайту, співвіднесення, спроб, що здійснюються через орієнтаційні дії. В такий спосіб появі вторинного образу передує більш-менш свідоме виокремлення й презентація в свідомості суб'єкта спілкування окремих елементів конкретної ситуації, через що вторинний образ більш наближений до іншомовної культури й передбачає більш адекватну реакцію на конкретну ситуацію міжкультурної комунікації. Адекватність вторинного образу й відповідність мовленнєвій поведінці чужої культури залежить загалом від ерудиції, комунікативних здібностей, досвіду спілкування в межах рідної культури тощо.

Етап планування, або внутрішнього програмування вміщує в себе складання плану (програми) майбутньої мовленнєвої дії й мовленнєвої поведінки, а також втілення плану в просторово-понятійній схемі майбутнього висловлювання. Складність адаптації

на цьому етапі передусім стосується мовленнєвої поведінки, оскільки висловлювання повинно супроводжуватися невербальними реакціями нерідної культури.

Дослідники наголошують на труднощах реалізації зазначеного етапу в іншомовному діалогічному мовленні. До прикладу, І. Зімяня вважає не зовсім точним твердження О. Леонтьєва стосовно того, що діалогічне мовлення позбавлене програми, оскільки програма задається ззовні [1, 113]. У даній дискусії погоджуємося з аргументами дослідниці про те, що в діалогічному спілкуванні завжди має місце складання так званої «великої програми»: про що спитати (поговорити) на початку, про що – пізніше і т. д., причому ця загальна програма в ході спілкування може коригуватися як самим ініціатором спілкування, так і його партнером. Однак припускаємо, що під програмою ззовні О. Леонтьєв має на увазі соціальну ситуацію комунікації, яка завжди має місце, і всі нюанси якої спрогнозувати практично неможливо. Незначний штрих зміни соціальної ситуації здатний суттєво впливати на процес комунікації навіть рідною мовою. Отже, складність діалогічного мовлення полягає в тому, що на задалегідь складену програму в процесі її реалізації синхронно діють соціальні, психологічні, етичні, виховні та інші чинники, які безпосередньо не пов'язані зі знанням мови, однак здатні розгорнути діалог в непередбачуваному напрямі, вимагаючи спонтанності у виборі граматичних і змістових форм висловлювання. Крім того, діалогічне спілкування вимагає швидкої реакції, оскільки перебіг задіяних у процес мовлення психічних процесів (сприймання, уваги, пам'яті, мислення) відбувається в умовах дефіциту часу. Варто мати на увазі й те, що в іншомовному спілкуванні, зокрема на початковому етапі вивчення мови, опосередкування думки відбувається рідною мовою, на основі якої здійснюється переклад на іноземну. З часом система опосередкування правил поступово втрачається, редукується, встановлюється прямий зв'язок між програмою й системою правил іноземної мови, що відповідає відносно повному її засвоєнню або оволодінню мисленням на іноземній мові [3, 223].

Усе зазначене впливає на наступний етап комунікативного акту – реалізацію, тобто говоріння. В діалозі суб'єкт неусвідомлено використовує модель поведінки, засвоєну в рідній культурі (коли недостатньо автоматизована або й зовсім незнайома відповідна модель у мові, яка вивчається, або ж за відсутності досвіду спілкування), аплікуючи її на іншомовне спілкування. Як результат, мовленнєва поведінка поцінюється як неадекватна, незважаючи на лексично-граматичну й синтаксичну правильність іншомовного висловлювання. Трансформація задалегідь продуманої програми в мовлення з допомогою рідної мови впливає на реалізацію говоріння і в інших аспектах.

На наступному етапі відбувається контроль за ефективністю спілкування, встановлюється зворотний зв'язок, що сигналізує про те, чи досягли мети обрані засоби змісту комунікації. У того, хто вивчає іноземну мову, на цьому етапі також можуть виникнути певні труднощі. По-перше, іношомовець неспроможний адекватно поцінувати ефективність впливу слова на партнера, оскільки не мав можливості спостерігати реакцію партнера в реальних умовах. По-друге, він може помилитися в розумінні повідомлення, оскільки мовленнєва поведінка стримується правилами пристойності: носій мови підтримує неадекватність поведінки партнера, боячись його образити, а той у свою чергу боїться здатися некомпетентним. В такій ситуації непомітно проявляються шаблонні поведінкові моделі, оскільки «комунікація завжди регулюється нормами конкретного суспільства, які називаються пристайностями (Konventionen)» [5, 57].

Отже, в будь-якому процесі комунікації латентно закладений елемент етики, тобто культури вербальної і невербальної взаємодії. В іншомовній комунікації не стільки

Чепеш І. Адаптація рідної й іноземної мов...

важливий зміст сказаного, скільки позамовний контекст (der außersprachliche Kontext): вступити в контакт, вплинути на учасників комунікації, тобто здійснити мовну дію [5, 58]. Це означає, що суть дидактичної мети навчання іноземної мови не обмежується досягненням рівня грамотності, а полягає у формуванні іншомовної комунікативної культури з урахуванням соціальних умов взаємодії, зокрема, засвоєння мови як доступного засобу міжкультурної комунікації.

На основі здійсненого аналізу можна виокремити два специфічних аспекти, за якими міжкультурна комунікація відрізняється від комунікації рідною мовою:

а) орієнтаційний (для мовленнєвого висловлювання «носії різних мов здійснюють різний аналіз ситуації, цілей, умов мовленнєвого спілкування»;

б) операційний, пов'язаний з мовленнєвими діями, тобто «мовленнєві операції, які повинні виконати мовець, щоб вибудувати висловлювання з одним і тим же змістом і з такою ж спрямованістю відповідно до мовленнєвої дії» [3, 220].

Зазначені особливості спричинені тим, що кожній культурі притаманна складна система правил, які регулюють взаємовідносини між людьми всередині спільнот. Це означає, що адекватність вербальних реакцій, оцінка вчинків, передбачення поведінки визначаються культурою, яка наділяє індивіда готовими взірцями поведінки, вивільняючи його таким чином від необхідності пошуку розв'язання тієї чи іншої ситуації. Окрім того, в спілкуванні завжди проявляються соціально-психологічні механізми зараження й наслідування, які сприяють формуванню в людини ідеального образу, який втілює в собі такі якості і риси, яких хотілось би набути. Міжкультурна комунікація, на нашу думку, суттєво розширює діапазон векторів до уявного ідеального.

Висновки. Таким чином, для досягнення ефективної міжкультурної комунікації необхідно домагатися адаптації рідної й нерідної мов у свідомості тих, хто вивчає іноземну мову. Очікуваний позитивний результат забезпечується адекватним реципіюванням змісту чужої мови/культури.

Соціально-психологічні особливості адаптації найчастіше проявляються на орієнтаційному й операційному рівнях міжкультурної комунікації. Складність орієнтаційного – в різному сприйманні однакових об'єктів, ситуацій, подій навколишнього світу. Труднощі операційного пов'язані з вибором рівнозначних граматичних форм, добором лексики, стилістичного оформлення думки тощо.

Отже, адаптація в міжкультурній комунікації полягає в здатності проникати в дух іноземної мови, в суть культури носіїв мови. За таких умов процес сприймання та адекватне розуміння змісту іншомовної комунікації відбуваються не тільки з допомогою кодової системи рідної мови, але й через бачення додаткових нюансів висловлювання та конкретної ситуації спілкування на основі використання вторинного коду, тобто мовно-культурних засобів іншомовного середовища. Насамперед це стосується заборон чи дозволів на певні різновиди спілкування, що виходять з культурних традицій народу, стереотипних форм спілкування /вербальних і невербальних/, узвичаєних етикетних формул тощо. Не менш потужну силу впливу мають чинники, пов'язані з соціальною ситуацією та соціальними функціями спілкування, моральними суспільними нормами, психологічними установками тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Зимняя И. А. Психология обучения неродному языку / И. А. Зимняя. – М. : Русский язык, 1989. – 219 с.

2. Кісь Р. Мова, думка і культурна реальність (від Олександра Потебні до гіпотези мовного релятивізму) / Р. Кісь. – Львів : Літопис, 2002. – 303 с.

3. Леонтьев А. А. Основы психолингвистики / А. А. Леонтьев. – М. : Смысл, 1997. – 287 с.
4. Леонтьев А. А. Психология общения : 2-е изд., испр. и доп. / А. А. Леонтьев. – М. : Смысл, 1997. – 365 с.
5. Малий Дуден. Німецька грамати́ка. Видання третє, перероблене. Рудольф та Урсула Гоберґи. Бібліографічний інститут & Ф. А. Брокгауз / Пер. з нім та упор. Володимира Оленича. – Ужгород : Мистецька лінія, 2006. – 440 с.
6. Шубин Е. П. Языковая коммуникация и обучение иностранным языкам / Е. П. Шубин. – М. : Просв., 1972. – 350 с.
7. Moorjani A. Semiotic and Sociolinguistic Paths to Understanding Culture / A. Moorjani, T. Field // Singerman A. (ed.) Toward a New Integration of Language and Culture. Reports of the Northeast Conference on the Teaching of Foreign Languages. – Middlebury : Northeast Conference, 1988. – P. 25–45.
8. Robinson-Stuart G. Second Culture Acquisition : Ethnography in the Foreign Languages Classroom / G. Robinson-Stuart, H. Nocon // The Modern Language Journal. – NY, 1996. – Vol. 80. – № 4. – P. 135–143.

REFERENCES

1. Zymnyaya Y. A. Psykholohyya obuchenyya nerodnomu yazyku / Y. A. Zymnyaya. – M. : Russkyy yazyk, 1989. – 219 s.
2. Kis' R. Mova, dumka i kul'turna real'nist' (vid Oleksandra Potebni do hipotezy movnoho relyatyvizmu) / R. Kis'. – L'viv : Litopys, 2002. – 303 s.
3. Leont'ev A. A. Osnovy psikholyngvistyky / A. A. Leont'ev. – M. : Smysl, 1997. – 287 s.
4. Leont'ev A. A. Psykholohyya obshchennyi : 2-e yzd., yspr. y dop. / A. A. Leont'ev. – M. : Smysl, 1997. – 365 s.
5. Malyy Duden. Nimets'ka hramatyka. Vydannya tretye, pereroblene. Rudol'f ta Ursula Hoberhy. Bibliohrafichnyy instytut & F. A. Brokhauz / Per. z nim ta upor. Volodymyra Olenycha. – Uzhhorod : Mystets'ka liniya, 2006. – 440 s.
6. Shubyn E. P. Yazykovaya kommunykatsyya y obuchenye ynostrannym yazykam / E. P. Shubyn. – M. : Prosv., 1972. – 350 s.
7. Moorjani A. Semiotic and Sociolinguistic Paths to Understanding Culture / A. Moorjani, T. Field // Singerman A. (ed.) Toward a New Integration of Language and Culture. Reports of the Northeast Conference on the Teaching of Foreign Languages. – Middlebury : Northeast Conference, 1988. – P. 25–45.
8. Robinson-Stuart G. Second Culture Acquisition : Ethnography in the Foreign Languages Classroom / G. Robinson-Stuart, H. Nocon // The Modern Language Journal. – NY, 1996. – Vol. 80. – № 4. – P. 135–143.

Статтю подано до редакції 10.03.2016 р.